

№ 7 семинар

Семинардың тақырыбы: Парасаттылық мәдениеті

1) парасаттылық ұғымы

2) парасаттылық мәдениетін қалыптастыру тарихы

3) мемлекеттік қызмет және парасаттылық: ағымдағы жағдайды талдау.

Мақсаты: парасаттылық ұғымымен, парасаттылық мәдениетін қалыптастыру тарихымен танысу. Тарихи құжаттарды талдау негізінде ежелгі дәуірдегі парасаттылық мәдениетін қарастыру, мемлекеттік қызметтегі парасаттылық мәдениетінің қазіргі жағдайына талдау жасау.

1. Парасаттылық ұғымы

Парасаттылық – бұл адамның қоғамдағы мәдени, этикалық тұрғыдан дұрыс мінез-құлқы, оның негізі адалдықты, әділеттілікті жоғалтпай, адамның сезімдеріне, іс-әрекеттеріне адамгершілікпен қарау болып табылады.

Біріншіден, бұл адамның іс-әрекеттеріне, сөздеріне жауапкершілікпен, басқа адамдарға зиян келтірмеуге тырысумен сипатталатын жеке қасиеті.

Мемлекеттік органдар өз құзыреті шегінде парасаттылық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет жүйесін қалыптастыруды қоғамда сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілікті көрсететін құндылықтар жүйесін сақтау, нығайту бойынша қызметті жүзеге асыруы кездейсоқ емес.

Адам өмірінде парасаттылық маңызды және қажет. Адалдықта бірден бірнеше жағымды қасиеттер жасырылады, атап айтқанда: жауапкершілік, мейірімділік, адамгершілік, жомарттық.

Лайықты адам сатқындыққа, зұлымдыққа, агрессияға, басқа да азғындық әрекеттерге, сезімдерге қабілетті емес. Бұл қасиет өзіне, оның адал, әділ әрекеттеріне сенімділік береді. Лайықты адам күмәнданбайды, оған шешім қабылдау қиын емес, егер адам парасатты болса, бұл қасиет әділеттілікке итермелейді.

Парасатты адам өзінің әдеттерінің, іс-әрекеттерінің, мінез-құлқының арқасында көпшілік арасында көрінеді: парасатты адам әрқашан ар-ождан, адалдықпен әрекет етеді; ешқашан басқа адамды масқараламайды, оны ұятқа қалдырмайды, өзінің ар-намысын таза ұстауға тырысады, басқа адамдарды соттауға себеп бермейді.

Бұл нормалар Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы №153 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдеп кодексінде (бұдан әрі мәтінде – Әдеп кодексі) белгіленгені кездейсоқ емес.

Әрбір мемлекеттік қызметші Қазақстан Республикасы мемлекеттік

қызметшілерінің әдеп кодексің, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы сақтау мақсатында Парасаттылық декларациясына қол қоя отырып, өз еркімен саналы түрде шектеулерді қабылдады.

Осылайша, парасаттылық – бұл адамның бойында болуы мүмкін жағымды қасиет. Тек парасаттылық қоғамның адалдығын сақтай алады.

2. Парасаттылық мәдениетін қалыптастыру тарихы

Кез келген әлеуметтік құбылыстың дамуы, қалыптасуы тарихпен тікелей байланысты. Сол сияқты, парасаттылық мәдениетінің қалыптасуы ерте кезден бастап өзінің тарихи бастауларына ие.

Сұрақтар туындайды:

- Ұлттық тарихта парасаттылық неден көрінеді?
- Неліктен ұлттық дәстүрлер мен құндылықтар адалдыққа негізделген?
- Қандай тарихи, жеке мысалдар бар?
- Ұлттық идеология негіздерінен қандай ауытқулар парасаттылықты арттыруға кедергі келтіреді?
- Бұған не әсер етті?

Бұл сұрақтарға жауаптар ұлттық идеологияның бастаулары, парасаттылық мәдениетін дамытудың өзара байланысын анықтауға көмектеседі.

Парасаттылық – бұл біздің халқымыздың мәдениетінің негізгі құндылығы, ол ғасырлар бойы оның өмір салтынан, дәстүрлерінен көрінеді. Бұл асыл қасиет дала тұрғындарына бір-біріне деген сенім, құрмет, жан тыныштығын берді, бұл бақытты өмірге әкеледі.

Ұлттық парасаттылықтың негіздерін біз көптеген моральдық қасиеттері бар ата-бабаларымыздың дәстүрлерінен, өмірінен көре аламыз. Олар ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа беріліп, қоғамдағы азаматтық, рухани, жеке қасиеттер түрінде көрінеді.

Халық мақал-мәтелдері, әңгімелер, тіпті ертегілердің өзі парасаттылық, шындық сияқты асыл қасиеттерді дәріптеді, ұрлық, парасаттылық сияқты қасиеттерді сынға алды. Халық арасында көптеген дәйексөздер, әйгілі тұлғалардың сөздері сақталған, олар, ең алдымен, адамдарды парасаттылыққа, адалдыққа шақырды.

Қазақтың көрнекті ғалымдарының бірі, тарихшы, этнограф, ағартушы Шоқан Уәлиханов өзінің дәйексөзінде:

«Әлемде адалдықты, әділдікті өзінің негізгі өмірлік қазидаттарына айналдырған адамнан артық адам жоқ», - деп адамның негізгі артықшылықтарын атап өтті (Уәлиханов, 1985).

Адалдық – бұл біздің халқымыздың мәдениетінде «адал» ұғымымен көрінетін адами қадір-қасиеттің, адамгершілік қасиеттің жарқын көрінісі.

Қазақтың ұлы жазушысы, қоғам қайраткері, ғалым Мұхтар Әуезов адалдықты адамның асыл қасиеттерінің бірі ретінде бағалады:

«Адалдық пен әділдіктегі күш» (Әуезов, 1989).

Жазушы өз еңбектерінде қоғамды адалдыққа, әділдікке, ар-ожданға, жоғары адамгершілік принциптерін ұстануға шақырды.

Кіші жүздің бас биі, халықтың «думаларының үш билеушісі» когортына кірген Әйтеке би адалдықтың маңыздылығын дәл тапқырлықпен атап өтті:

«Бақыт құс сияқты, уақыт келгенде ұшып кетеді, ұстай алмайсың. Байлық мұз сияқты ериді, жоғалады. Мәңгі нәрсе адал іс».

Адал еңбек, адал ақша – парасаттылықтың негізі.

Адам, ең алдымен, адал еңбекпен, адал тапқан тәтті нанмен бағаланады. Адалдық басым болған жағдайда ғана қоғамның тұтастығы, халықтың бірлігі сақталады.

Халық санасында адамдардың бір-біріне деген адалдығы, ішкі әлемнің тазалығы жоғары бағаланады. Осыған байланысты, ұлы ойшыл Абай да адалдық пен еңбекқорлықты насихаттады:

«Өзінің адал еңбегін алдаусыз, адал сатқан адам жақсы», еңбек, адамгершілік құндылықтардың адалдығының маңыздылығын атап өтті.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруда халық арасында, әсіресе жастар арасында адал еңбек туралы ойшылдың өлеңдерін, сөздерін кеңінен тарату, оқу үлкен маңызға ие.

Абай өз еңбектерінде сыбайлас жемқорлықты, парақорлықты, ұрлық, опасыздықты сынайды. Адал табысқа ұмтылуға шақырады, адал емес жұмысқа, ұрлыққа, алдауға, арандатушылыққа төзбеушілік сезімін оятуға тырысады.

Шәкәрім Құдайбердіұлы – ақын, тарихшы, ғалым, ойшыл, композитор, аудармашы, Абайдың ізбасары. Ол ұлттық дүниетаным, философиялық ілімнің дамуына үлкен үлес қосты. Оның философиясының негізінде үш негізгі принцип болды: таза ақыл, дұрыс сөздер, адал еңбек. Ол осы үш қағиданы адам үшін «айқын бақытқа» жету жолы деп атады.

Шәкәрім өзінің «Епті егеуқұйрық астықты өзіне қарай тасымалдайды» атты еңбегінде қарапайым халықты алдап, қазына ұрлаған байларды қатты айыптайды. Ол сол кездегі қазына ұрыларын, жемқорларды қой терісіндегі егеуқұйрықтармен, қасқырлармен теңестіреді. Ойшыл өз сөздерінде адалдықты, әділеттілікті өмірде сәттілікке жетелейтін негізгі қасиеттер ретінде атап өтеді. Мұны келесі мәлімдемелер дәлелдейді: **«Адал емес еңбекпен алынған ақша оларға жұмсалған күш пен уақытқа тұрарлық емес»; «Мейірімділік, адамгершілік, әділеттілік, адал еңбек, таза жүрек, жақсы дос сізді ешқашан ұятқа қалдырмайды»; «Билікте ақылды, ар-ожданшыл адамдар отыруы керек».**

Ислам ілімі Шәкәрім Құдайбердіұлының рухани әлемінің қалыптасуына үлкен әсер етті. Исламда мемлекеттік қызметшілердің халық алдындағы парасаттылығы, жауапкершілігі билеушілердің негізгі қағидаттары болды.

Патриотизм, халыққа қызмет ету – мемлекет қайраткерлерінің, қызметшілерінің парасаттылығының негізгі көрсеткіштері. Халыққа қызмет ету, патриотизм идеясы әрқашан біздің халқымыз үшін барлық мүдделерден жоғары болды.

Ұлы дала тарихында билеушілердің халықтың игілігі үшін қалай қызмет еткені туралы көптеген мысалдар болды. Олардың халыққа адалдығын анықтаған басты қасиет – парасаттылық.

Патриотизмнің жарқын мысалдарының бірі – «Алаш» ұлттық қозғалысының көшбасшысы, Алашорда ұлттық кеңесінің төрағасы, публицист, статистик,

аудармашы, ғалым, экономист, демократ, мемлекет қайраткері Әлихан Бөкейханов.

Ол өзінің дәйексөздерінде халыққа қызмет етудегі адамның тәрбиесінің, мінезінің маңыздылығын атап көрсетеді:

«Ұлтқа, халыққа қызмет етуге деген ұмтылыс білімнен емес, мінезден», «Халық, оның пікірі, оның еркі – заңның ең жоғары санкциясы».

Оның інісі Смахан тоөе ағасын күндерінің соңына дейін өз принциптеріне адал болып қалған парасатты мемлекет қайраткері ретінде жиі еске алды: «Әлихан өте әдепті болды, байлығына, мүлкіне қарамастан барлық адамдарға бірдей қарады. Ол ешқашан біреуден пара алуға ұмтылмаған, халықтың игілігі, әділеттілік үшін жұмыс істеген».

Әлихан Бөкейханов өз еңбектерінде болашақ ұрпақты дұрыс тәрбиелеу үшін тарихтың маңыздылығын атап өтті:

«Егер біз тарихты зерттейтін болсақ, біз үшін не пайдалы екенін біліп, оны жасаймыз. Зиянды заттардан аулақ болайық! Дұрыс әрекеттерден үлгі алайық!...».

Жастарды парасаттылыққа тәрбиелеу, шақыру – қоғамның тұрақты дамуының кепілі.

Жастар кез келген дәуірде зиялы қоғам құру үшін маңызды ресурс болып табылады. Оларға дұрыс құндылықтарды, өмірлік принциптерді бекіту әрқашан жарқын болашақтың қалыптасуына жол ашады.

Осыған байланысты, жастарды адалдық, еңбекқорлық тұжырымдамасы негізінде тәрбиелеу халқымыздың тарихында басты білім беру рөлін атқарды.

Қазақ халқы адамның парасаттылығының негізін, бастауын отбасындағы дана тәрбиеден көреді. Тәрбие бесіктен басталады. Ана сүтімен бесікте нәресте мейірімділікті сіңіреді. Халық дұрыс ойлауға, әділ пайымдауға қабілетті саналы, ақылды ұрпақтың дүниеге келуіне көп көңіл бөлді.

Осыған байланысты, халық мәдениетіндегі жазылмаған дала заңдарының бірі - жеті ұрпақ дәстүрі «Жеті Ата». Қазақтар өздерінің өткеніне әрдайым құрметпен қарайды, жетінші ұрпаққа дейін ата-бабалар қан, гендердің тазалығын сақтау үшін үйленуге мүмкіндік бермейді. Бұл ежелгі заманнан бері ата-бабаларымыздың көптеген ұрпақтарының әл-ауқатын сақтап келе жатқан өмірлік стратегиялық жоспар.

Бұл дәстүр туралы этнограф А. Сейдімбек келесідей атап өтті:

«Біз ата-бабалардың жеті ұрпағының дәстүрін ұстанатын қазақтан басқа ешбір ұлтты білмедік, бұл оларға жеткілікті бай өмірлік тәжірибе жинақтауға, өздерінің евгеникалық санасын (генетикалық мұраға ұмтылу) эмпирикалық жолмен таңғажайып биікке көтеруге көмектесті».

Осылайша, «Жеті ата» дәстүрі ұрпақтардың тазалығын сақтауға мүмкіндік берген ата-бабаларымыздың ұлы даналығының көрсеткіші деп айтуға болады.

Атақты Төле би ата-ана тәрбиесі отбасында басталатынын атап өтті.

Ұлы ұстаз Ыбырай Алтынсарин отбасындағы тәрбиенің қоғамға әсерін атап өтеді: «Бала тәрбиесінің басталуы ата-аналарға, туыстарына, жақындарына деген құрметпен басталады. Ата-анасын құрметтемейтін бала қоғамға құрмет көрсетпейді».

Сыбайлас жемқорлықпен ұсталған адамдар арасында мектепте «өте жақсы» оқыған, әлемнің үздік университеттерінің қабырғасында жоғары білім алған адамдар да кездеседі. Бірақ алынған білім олардың ашкөздігін басуға, адал болуға көмектескен жоқ.

Бұл жерде Әбу Насыр Әл-Фарабидің: «Тәрбиесіз алған білім – адамзаттың жауы» деген сөздері орынды. Моральдық құндылықтарды қамтымайтын білім беру жүйесі сәтсіздікке ұшырайды, оң нәтиже бермейді.

Жоғары патриотизм, Отанға деген сүйіспеншіліктің мысалы ретінде Қаныш Сәтбаевтың Уинстон Черчилльмен кездескен кезінде айтқан сөздерін келтіруге болады. Британдық мемлекет қайраткерінің: «Сіздің халқыңыздағы барлық адамдар сіз сияқты үлкен бе?» - деген сұрағына Қаныш Имантайұлы: «Менің халқым менен үлкенірек, ақылды», - деп жауап берді.

Жауапкершілік, мінез-құлық – парасаттылықтың тірегі.

Жауапкершілік – бұл тапсырылған іске байыпты қарайтын, оны сапалы, уақытында орындайтын адамдардың адамгершілік қасиеттерінің көрінісі.

Енді бізге үлкен жауапкершілік жүктелуде – оны болашақ ұрпаққа бұзбай беру.

Қоғамдық айыптау – парасаттылықты табысты ілгерілету тәсілі. Халықтың қоғамдық көзқарастары, менталитеті сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті табысты жүзеге асырудың негізгі шарттары болып табылады.

Ежелгі заманнан бері халықтың дүниетанымдық көзқарастары қонақжайлылық, тыныштық, өзара түсіністік, өзара көмек, дәстүрлерді құрметтеу, әділдік, адалдық, білімге ұмтылу, адал еңбек қағидаттарында қалыптасты.

Мысалға жалқаулықты, парақорлықты, ұрлықты, әділетсіздікті, екіжүзділікті мазақ ететін кең таралған мақал-мәтелдерді келтірейік. «Түймені ұрлаған да, түйені ұрлаған да ұры»; «Ар-намыс пен қадір-қасиетті сақтау мүлікті сақтаудан гөрі маңызды»; «Ұрымен дос боласаң, ұрлық жасап, ұятқа қаласың»; «Ұрлық жазасыз қалмайды»; «Адал емес жұмыс жасасаң, тамақты ұрлықпен табасың»; «Еңбексіз өндірілген ақша есепке алынбайды»; «Ұры ешқашан бай болмайды, ал қайыршы тоймайды»; «Ерік иесі және ар-ождан қызметшісі бол»; «Жақсы және адал еңбек – жан тыныштығының кепілі»; «Адалдық пен еңбек даңқ әкеледі, айлакерлік пен өтірік ұятқа әкеледі»; «Жақсы адам өзінің ар-ожданына, ал жаман адам өзінің эгосына қызмет етеді»; «Адал емес жолмен талқан байлық не үшін қажет»; «Оның арқасында әділдікке қол жеткізбесең, билік не үшін қажет».

Мақал-мәтелдердегі «ұрлық» ұғымы тікелей, жанама мағыналарға ие.

Заңсыз байыту, сыбайлас жемқорлық ұрлықтың жанама мағыналары болып табылады.

Сыбайлас жемқорлық – бұл қарапайым тілмен айтқанда, ұрланған халық ақшасының есебінен асқазаныңызды, қалтаңызды қалай толтыру туралы ой.

Қазына ұрлау, ұрлық, парасаттылық, сыбайлас жемқорлықтың бір түрі ретінде, елді басқару тарихында да болған. Билер шенеуніктерге бұл құқықбұзушылықтар тәуелділікке, масқараға әкелетінін қатаң ескертті.

Жазылмаған дала заңдарында біреудің ар-намысына, қадір-қасиетіне, мүлкіне қол сұғатын тәртіпсіз мінез-құлық қатыгез қылмыс деп саналды, ол үшін

рудан, тайпадан қуылумен жазалады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың негізі хан Тәукенің «Жеті жарғы» заңында жатыр.

Орта ғасырларда Қазақ хандығында мемлекеттің ішкі, сыртқы саясатының негізгі өзара қарым-қатынастарын айқындайтын өзінің заң институты болды. Бұл институт шарифатқа негізделген, барлық заңдар, құқықтық нормалар дала дәстүрлерінен, әдет-ғұрыптарынан, ережелерінен шыққан. Заңдарды орындау тәуелсіз билер соты арқылы жүзеге асырылды.

Билер соты – «айтыс», шешендік өнер, философия сияқты компоненттерді қамтитын тамаша, ерекше құқықтық жүйе. Билер тек соттардың ғана емес, сот процесінде адвокаттардың, прокурорлардың, тергеушілердің де рөлін атқарды.

Қазақ халқының билер соты институтын тарихқа «Жеті жарғының» әділдігін, талаптарын қорғайтын бірегей сот жүйесі ретінде енгізуге болады.

Құқықтық сананың жоғары деңгейінің басты себебі заңның әділ болуы, оны орындаған би халық арасында құрметке ие болды. Олар келесі принциптерді ұстанды: тәуелсіздік, бейтараптық, ар-ождан, жоғары мораль, сатылмаушылық. Олардың пікірі, шешімі хандардың, сұлтандардың билігінен жоғары болды, олар әрқашан халықтың мүдделерін бәрінен, оның ішінде туыстарынан жоғары қойды.

Қазақ халқының елді басқаруда қалыптасқан жазалау жүйесі, жазалау ережелері, құралдары болған. Жаза қылмыскерлерді тану үшін де қолданылды. Мысалы, ұрлық, бұзақылық, үлкендерді құрметтемеу, осыған ұқсас қылмыстар үшін рудан қуылу, бірнеше ескертулерден кейін ақсақалдар рудан біржола шығару туралы шешім қабылдайды.

Таяқтарды тігу – қылмыстың ауырлығына байланысты қамыспен, шыбықпен немесе қамшымен немесе киімсіз тігу.

Сақалды кесу – бұл әдетте елшілерге жасалатын жаза.

Бастамадан бас тарту, елшілер жеткізген үкімді орындамау ретінде қолданылатын жаза.

Барымта – бұрын жасаған қылмыстары үшін жаза ретінде түнде басқа түрдегі малды айдап әкету дәстүрі. Барымтаға мықты жігіттер жіберілді. Бұл кейде қанды қақтығысқа айналатын үлкен қылмыс болды.

Сақина үйі – жер аудару және қылмыскерлерді отбасымен бірге шөлді, сусыз далаға шығару. Бұл жазаның бір түрі. Мұндай үй алыстан көрінді, сондықтан оны «сақина үйі» деп атады, қылмыскер отбасымен бірге жазасын өтеу ретінде көптеген жылдар бойы өмір сүрді.

Қазіргі халықаралық тәжірибенің негізгі қағидаттарының бірі – мемлекеттік, сот, құқық қорғау органдарының шешімдерінің ашықтығы, жариялылығы.

Тарихқа жүгінсек, қазақ билерінің істерді шешуі, тергеуі ашық, жария болды. Яғни, барлық оқиғалар, сот процестері жұртшылықтың көз алдында өтті.

Дауларды шешудегі ашықтық, сондай-ақ билердің шешімдерін міндетті түрде орындау олардың беделін нығайтты.

Осыған байланысты, көп жағдайда Қазақстанның орыс қоныс аударушылары империялық сотқа емес, билер сотына жүгінді.

Билер сотының артықшылықтарын қазақтардың тұрмысын, әдет-ғұрыптарын заңын зерделеумен айналысатын орыс зерттеушісі А.Гейнс өте жақсы атап өтті. Ол былай деп жазды: «Билер соты ашық, мүмкіндігінше әділ. Сондықтан оны тек

казактар ғана емес, орыс зиялылары да, казактар да құрметтейді, олардың көпшілігі билер сотына жүгінеді».

3. Мемлекеттік қызмет, парасаттылық: ағымдағы жағдайды талдау.

Тұтастай алғанда, Қазақстанның мемлекеттік басқару жүйесі жыл сайын мемлекеттік органдар қызметінің барынша ашықтығын қамтамасыз ету бағытында айтарлықтай қозғалуда.

Елде халыққа қызмет етуге бағытталған мемлекеттік органдардың негізгі миссиясы нақты анықталған.

Әсіресе соңғы жылдары мемлекеттік аппаратты кәсібилендіру мәселелеріне ерекше назар аударылды, бұл өз кезегінде мемлекеттік қызметке іріктеуді жаңғыртуға, құқықбұзушылықтар санын азайтуға ықпал етеді.

Құзыреттер бойынша тестілеу бағдарламасы жаңғыртылды, мемлекеттік қызметке кіру кезінде үміткерлердің әлеуетін анықтауға баса назар аударылады, әр лауазым үшін сараланады.

Әңгімелесу рәсімінің ашықтығын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін құралдар енгізілді: байқаушыларды конкурстық рәсімдерге қатысуға тарту, кандидаттардың процесті бейне, аудиотіркеуді жүргізу мүмкіндігі.

Меритократия қағидатын нығайту, мемлекеттік қызметке іріктеу сапасын арттыру бойынша қабылданған шаралар кандидаттардың тестілеу өткізу тәртібін бұзуға анықталған әрекеттерінің санын 3,5 есеге арттыруға, өткен жылдағы конкурстық іріктеу рәсімдерінің бұзылу санын жартысына жуық азайтуға мүмкіндік берді.

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының базасында қызметшілерді даярлау, қайта даярлау, олардың біліктілігін арттыру жүйесі қызметшілерді кәсібилендірудің ажырамас бөлігі болып қала береді. Академияның оқыту бағдарламалары мемлекеттік басқару саласындағы қазіргі заманғы үрдістерді ескере отырып жыл сайын жаңартылып отырады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың негізгі қағидаттары – парасаттылық, ашықтық, азаматтық қоғамды тарту. Қазіргі уақытта мемлекеттік органдардың жұртшылықпен өзара іс-қимылының жаңа іс жүзінде құралдары енгізілуде.

Мұның жарқын мысалдарының бірі ашық бюджеттердің интерактивті картасы (publicbudget.kz).

Қолайлы инвестициялық ахуалды құру мақсатында инвесторлардың, кәсіпкерлердің заңды құқықтарын, мүдделерін қорғауға, оларды сыбайлас жемқорлыққа қарсы сүйемелдеуді жүзеге асыруға арналған «Protecting business and investments» жобалық кеңсесі тиімді жұмысын жалғастыруда.

Жобаның ерекшелігі инвесторларды кез келген бюрократиялық, сыбайлас жемқорлық шабуылдарынан 100% қорғау, кепілдік беру болды.

2018 жылдан бастап барлық өңірлерде «Сервистік әкімдік» жобасы іске асырылуда, оның қағидаты мемлекеттік қызмет көрсететін мемлекеттік органдарды бір жерде шоғырландыру, азаматтар үшін қолайлы жағдай жасау

болып табылады.

Көптеген мемлекеттік органдар жабық «кабинет форматтарынан» мөлдір, шыны қалқалары бар Open Space кабинеттеріне көшті. Бұл тәсіл мемлекеттік қызметшілерге психологиялық деңгейде халыққа, оның айналасындағы адамдарға ашуға көмектесті.

Барлық мемлекеттік мекемелер тұрақты негізде сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне талдау, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторингтер жүргізеді, кейіннен олардың нәтижелерін сайттарда жариялайды.

Сыбайлас жемқорлық фактілері туралы хабарлаған азаматтарды көтермелеу бойынша шаралар қабылданды. Мемлекеттік қызметте Әдеп жөніндегі уәкілдердің, кеңестердің көмегімен әдеп бақылауы жүзеге асырылады.

Өткен жылы тексеру нәтижелері бойынша өткен жылмен салыстырғанда 2 есе аз этикалық бұзушылықтар анықталғанын атап өткен жөн.

Бұл мемлекеттік қызметте парасаттылық мәдениетін қалыптастырудың дұрыс бағытын көрсетеді.

Transparency International халықаралық рейтингтік ұйымының деректеріне сәйкес, 2020 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан 2019 жылмен салыстырғанда 94-орынға ие болып, 19-орынға көтерілді.

Бұл біздің еліміздің рейтингтегі ең үлкен жетістігі. Мұндай жетістік елдің дұрыс таңдалған сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатына, елімізде парасаттылық мәдениетін қалыптастыру бойынша қабылданып жатқан шараларға байланысты.

Қазақстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаты екі үлкен бағыттан тұрады: алдын алу (80%), жазалау (20%).

Алайда мемлекеттік жүйенің өзегі бола отырып, мемлекеттік қызметшілер парасаттылықты білдіре отырып, қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру мәселелеріне саналы түрде жақындауға тиіс.

Халықта мемлекеттік қызметтің беделі ең лайықты кәсіп ретінде тамыр жайып, халықтың сөзсіз сенімін оятуы керек.

Осыған байланысты, мемлекеттік қызметте де біз парасаттылық деген құндылыққа негізделген ұлттық идеологияға моральдық деңгейде оралуымыз керек. Бүкіл жұмысты қорытындылай келе, қоғамның парасаттылық мәдениетін өмірдегі қоғамдық сананың көрінісі ретінде қарастыруға болады.

Қоғамдық сана – бұл қоғамның руханилық деңгейін анықтайтын негіз, ол өз кезегінде ұлттық идеология принциптеріне сәйкес өзгереді.

Ұлттық идеология ұрпақтан-ұрпаққа білім, жеке мысалдар, тәрбие арқылы беріледі. Демек, қоғамның парасаттылық деңгейінің өзгеруі негізінен халықтың көпшілігінің ұлттық идеология негіздерінен ауытқу дәрежесіне байланысты деп айтуға болады. Ұлттық идеологияның негізгі тірегі мен өзегі – тарих.

Нағыз тарихты білетін өскелең ұрпақты тәрбиелеу жастардың бойында жалған нәрселерге сенбейтін күшті ерік-жігер, ақыл-ойды қалыптастырады.

*Қостанай облысы әкімдігінің денсаулық сақтау басқармасының
«Қостанай облыстық арнайы медициналық құралдармен қамтамасыз
ету базасы» КММ қызметкерлері жиналысының
№ 7 хаттамасы*

Күн тәртібі:

1. «Парасаттылық мәдениеті» тақырыбындағы оқыту семинары

Өткен күні: 2024 жылғы 15 қазан

Уақыты: 09 сағат 00 минут

Жиналыс төрайымы:

Комплаенс-офицер: Рыкова-Алимбаева Александра Николаевна

Хатшы: екінші топтың материалдары бойынша аға есепшісі Матковская Т. В.

Қатысты: тізімге сәйкес

Комплаенс-офицердің сөзі тыңдады:

Бүгінгі семинарда мен Сіздерді келесі сұрақтармен таныстырамын:

- 1) парасаттылық ұғымы
- 2) парасаттылық мәдениетін қалыптастыру тарихы
- 3) мемлекеттік қызмет және парасаттылық: ағымдағы жағдайды талдау.

Мақсаты: *парасаттылық ұғымымен, парасаттылық мәдениетін қалыптастыру тарихымен танысу. Тарихи құжаттарды талдау негізінде ежелгі дәуірдегі парасаттылық мәдениетін қарастыру, мемлекеттік қызметтегі парасаттылық мәдениетінің қазіргі жағдайына талдау жасау.*

1. Парасаттылық ұғымы

Парасаттылық – бұл адамның қоғамдағы мәдени, этикалық тұрғыдан дұрыс мінез-құлқы, оның негізі адалдықты, әділеттілікті жоғалтпай, адамның сезімдеріне, іс-әрекеттеріне адамгершілікпен қарау болып табылады.

Біріншіден, бұл адамның іс-әрекеттеріне, сөздеріне жауапкершілікпен, басқа адамдарға зиян келтірмеуге тырысумен сипатталатын жеке қасиеті.

Мемлекеттік органдар өз құзыреті шегінде парасаттылық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет жүйесін қалыптастыруды қоғамда сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілікті көрсететін құндылықтар жүйесін сақтау, нығайту бойынша қызметті жүзеге асыруы кездейсоқ емес.

Адам өмірінде парасаттылық маңызды және қажет. Адалдықта бірден бірнеше жағымды қасиеттер жасырылады, атап айтқанда: жауапкершілік, мейірімділік, адамгершілік, жомарттық.

Лайықты адам сатқындыққа, зұлымдыққа, агрессияға, басқа да азғындық

әрекеттерге, сезімдерге қабілетті емес. Бұл қасиет өзіне, оның адал, әділ әрекеттеріне сенімділік береді. Лайықты адам күмәнданбайды, оған шешім қабылдау қиын емес, егер адам парасатты болса, бұл қасиет әділеттілікке итермелейді.

Парасатты адам өзінің әдеттерінің, іс-әрекеттерінің, мінез-құлқының арқасында көпшілік арасында көрінеді: парасатты адам әрқашан ар-ождан, адалдықпен әрекет етеді; ешқашан басқа адамды масқараламайды, оны ұятқа қалдырмайды, өзінің ар-намысын таза ұстауға тырысады, басқа адамдарды соттауға себеп бермейді.

Бұл нормалар Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы №153 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдеп кодексінде (бұдан әрі мәтінде – Әдеп кодексі) белгіленгені кездейсоқ емес.

Әрбір мемлекеттік қызметші Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдеп кодексін, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы сақтау мақсатында Парасаттылық декларациясына қол қоя отырып, өз еркімен саналы түрде шектеулерді қабылдады.

Осылайша, парасаттылық – бұл адамның бойында болуы мүмкін жағымды қасиет. Тек парасаттылық қоғамның адалдығын сақтай алады.

2. Парасаттылық мәдениетін қалыптастыру тарихы

Кез келген әлеуметтік құбылыстың дамуы, қалыптасуы тарихпен тікелей байланысты. Сол сияқты, парасаттылық мәдениетінің қалыптасуы ерте кезден бастап өзінің тарихи бастауларына ие.

Сұрақтар туындайды:

- Ұлттық тарихта парасаттылық неден көрінеді?
- Неліктен ұлттық дәстүрлер мен құндылықтар адалдыққа негізделген?
- Қандай тарихи, жеке мысалдар бар?
- Ұлттық идеология негіздерінен қандай ауытқулар парасаттылықты арттыруға кедергі келтіреді?
- Бұған не әсер етті?

Бұл сұрақтарға жауаптар ұлттық идеологияның бастаулары, парасаттылық мәдениетін дамытудың өзара байланысын анықтауға көмектеседі.

Парасаттылық – бұл біздің халқымыздың мәдениетінің негізгі құндылығы, ол ғасырлар бойы оның өмір салтынан, дәстүрлерінен көрінеді. Бұл асыл қасиет дала тұрғындарына бір-біріне деген сенім, құрмет, жан тыныштығын берді, бұл бақытты өмірге әкеледі.

Ұлттық парасаттылықтың негіздерін біз көптеген моральдық қасиеттері бар ата-бабаларымыздың дәстүрлерінен, өмірінен көре аламыз. Олар ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа беріліп, қоғамдағы азаматтық, рухани, жеке қасиеттер түрінде көрінеді.

Халық мақал-мәтелдері, әңгімелер, тіпті ертегілердің өзі парасаттылық, шындық сияқты асыл қасиеттерді дәріптеді, ұрлық, парасаттылық сияқты қасиеттерді сынға алды. Халық арасында көптеген дәйексөздер, әйгілі

тұлғалардың сөздері сақталған, олар, ең алдымен, адамдарды парасаттылыққа, адалдыққа шақырды.

Қазақтың көрнекті ғалымдарының бірі, тарихшы, этнограф, ағартушы Шоқан Уәлиханов өзінің дәйексөзінде:

«Әлемде адалдықты, әділдікті өзінің негізгі өмірлік қазидаттарына айналдырған адамнан артық адам жоқ», - деп адамның негізгі артықшылықтарын атап өтті (Уәлиханов, 1985).

Адалдық – бұл біздің халқымыздың мәдениетінде «адал» ұғымымен көрінетін адами қадір-қасиеттің, адамгершілік қасиеттің жарқын көрінісі.

Қазақтың ұлы жазушысы, қоғам қайраткері, ғалым Мұхтар Әуезов адалдықты адамның асыл қасиеттерінің бірі ретінде бағалады:

«Адалдық пен әділдіктегі күш» (Әуезов, 1989).

Жазушы өз еңбектерінде қоғамды адалдыққа, әділдікке, ар-ожданға, жоғары адамгершілік принциптерін ұстануға шақырды.

Кіші жүздің бас биі, халықтың «думаларының үш билеушісі» когортына кірген Әйтеке би адалдықтың маңыздылығын дәл тапқырлықпен атап өтті:

«Бақыт құс сияқты, уақыт келгенде ұшып кетеді, ұстай алмайсың. Байлық мұз сияқты ериді, жоғалады. Мәңгі нәрсе адал іс».

Адал еңбек, адал ақша – парасаттылықтың негізі.

Адам, ең алдымен, адал еңбекпен, адал тапқан тәтті нанмен бағаланады. Адалдық басым болған жағдайда ғана қоғамның тұтастығы, халықтың бірлігі сақталады.

Халық санасында адамдардың бір-біріне деген адалдығы, ішкі әлемнің тазалығы жоғары бағаланады. Осыған байланысты, ұлы ойшыл Абай да адалдық пен еңбекқорлықты насихаттады:

«Өзінің адал еңбегін алдаусыз, адал сатқан адам жақсы», еңбек, адамгершілік құндылықтардың адалдығының маңыздылығын атап өтті.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруда халық арасында, әсіресе жастар арасында адал еңбек туралы ойшылдың өлеңдерін, сөздерін кеңінен тарату, оқу үлкен маңызға ие.

Абай өз еңбектерінде сыбайлас жемқорлықты, паракорлықты, ұрлық, опасыздықты сынады. Адал табысқа ұмтылуға шақырады, адал емес жұмысқа, ұрлыққа, алдауға, арандатушылыққа төзбеушілік сезімін оятуға тырысады.

Шәкәрім Құдайбердіұлы – ақын, тарихшы, ғалым, ойшыл, композитор, аудармашы, Абайдың ізбасары. Ол ұлттық дүниетаным, философиялық ілімнің дамуына үлкен үлес қосты. Оның философиясының негізінде үш негізгі принцип болды: таза ақыл, дұрыс сөздер, адал еңбек. Ол осы үш қағиданы адам үшін «айқын бақытқа» жету жолы деп атады.

Шәкәрім өзінің «Епті егеуқұйрық астықты өзіне қарай тасымалдайды» атты еңбегінде қарапайым халықты алдап, қазына ұрлаған байларды қатты айыптайды. Ол сол кездегі қазына ұрыларын, жемқорларды қой терісіндегі егеуқұйрықтармен, қасқырлармен теңестіреді. Ойшыл өз сөздерінде адалдықты, әділеттілікті өмірде сәттілікке жетелейтін негізгі қасиеттер ретінде атап өтеді. Мұны келесі мәлімдемелер дәлелдейді: *«Адал емес еңбекпен алынған ақша оларға жұмсалған күш пен уақытқа тұрарлық емес»; «Мейірімділік, адамгершілік,*

әділеттілік, адал еңбек, таза жүрек, жақсы дос сізді ешқашан ұятқа қалдырмайды»; «Билікте ақылды, ар-ожданшыл адамдар отыруы керек».

Ислам ілімі Шәкәрім Құдайбердіұлының рухани әлемінің қалыптасуына үлкен әсер етті. Исламда мемлекеттік қызметшілердің халық алдындағы парасаттылығы, жауапкершілігі билеушілердің негізгі қағидаттары болды.

Патриотизм, халыққа қызмет ету – мемлекет қайраткерлерінің, қызметшілерінің парасаттылығының негізгі көрсеткіштері. Халыққа қызмет ету, патриотизм идеясы әрқашан біздің халқымыз үшін барлық мүдделерден жоғары болды.

Ұлы дала тарихында билеушілердің халықтың игілігі үшін қалай қызмет еткені туралы көптеген мысалдар болды. Олардың халыққа адалдығын анықтаған басты қасиет – парасаттылық.

Патриотизмнің жарқын мысалдарының бірі – «Алаш» ұлттық қозғалысының көшбасшысы, Алашорда ұлттық кеңесінің төрағасы, публицист, статистик, аудармашы, ғалым, экономист, демократ, мемлекет қайраткері Әлихан Бөкейханов.

Ол өзінің дәйексөздерінде халыққа қызмет етудегі адамның тәрбиесінің, мінезінің маңыздылығын атап көрсетеді:

«Ұлтқа, халыққа қызмет етуге деген ұмтылыс білімнен емес, мінезден», «Халық, оның пікірі, оның еркі – заңның ең жоғары санкциясы».

Оның інісі Смахан тоөе ағасын күндерінің соңына дейін өз принциптеріне адал болып қалған парасатты мемлекет қайраткері ретінде жиі еске алды: «Әлихан өте әдепті болды, байлығына, мүлкіне қарамастан барлық адамдарға бірдей қарады. Ол ешқашан біреуден пара алуға ұмтылмаған, халықтың игілігі, әділеттілік үшін жұмыс істеген».

Әлихан Бөкейханов өз еңбектерінде болашақ ұрпақты дұрыс тәрбиелеу үшін тарихтың маңыздылығын атап өтті:

«Егер біз тарихты зерттейтін болсақ, біз үшін не пайдалы екенін біліп, оны жасаймыз. Зиянды заттардан аулақ болайық! Дұрыс әрекеттерден үлгі алайық!...».

Жастарды парасаттылыққа тәрбиелеу, шақыру – қоғамның тұрақты дамуының кепілі.

Жастар кез келген дәуірде зиялы қоғам құру үшін маңызды ресурс болып табылады. Оларға дұрыс құндылықтарды, өмірлік принциптерді бекіту әрқашан жарқын болашақтың қалыптасуына жол ашады.

Осыған байланысты, жастарды адалдық, еңбекқорлық тұжырымдамасы негізінде тәрбиелеу халқымыздың тарихында басты білім беру рөлін атқарды.

Қазақ халқы адамның парасаттылығының негізін, бастауын отбасындағы дана тәрбиеден көреді. Тәрбие бесіктен басталады. Ана сүтімен бесікте нәресте мейірімділікті сіңіреді. Халық дұрыс ойлауға, әділ пайымдауға қабілетті саналы, ақылды ұрпақтың дүниеге келуіне көп көңіл бөлді.

Осыған байланысты, халық мәдениетіндегі жазылмаған дала заңдарының бірі - жеті ұрпақ дәстүрі «Жеті Ата». Қазақтар өздерінің өткеніне әрдайым құрметпен қарайды, жетінші ұрпаққа дейін ата-бабалар қан, гендердің тазалығын сақтау үшін үйленуге мүмкіндік бермейді. Бұл ежелгі заманнан бері ата-бабаларымыздың

көптеген ұрпақтарының әл-ауқатын сақтап келе жатқан өмірлік стратегиялық жоспар.

Бұл дәстүр туралы этнограф А. Сейдімбек келесідей атап өтті:
«Біз ата-бабалардың жеті ұрпағының дәстүрін ұстанатын қазақтан басқа ешбір ұлтты білмедік, бұл оларға жеткілікті бай өмірлік тәжірибе жинақтауға, өздерінің евгеникалық санасын (генетикалық мұраға ұмтылу) эмпирикалық жолмен таңғажайып биікке көтеруге көмектесті».

Осылайша, «Жеті ата» дәстүрі ұрпақтардың тазалығын сақтауға мүмкіндік берген ата-бабаларымыздың ұлы даналығының көрсеткіші деп айтуға болады.

Атақты Төле би ата-ана тәрбиесі отбасында басталатынын атап өтті.

Ұлы ұстаз Ыбырай Алтынсарин отбасындағы тәрбиенің қоғамға әсерін атап өтеді: «Бала тәрбиесінің басталуы ата-аналарға, туыстарына, жақындарына деген құрметпен басталады. Ата-анасын құрметтемейтін бала қоғамға құрмет көрсетпейді».

Сыбайлас жемқорлықпен ұсталған адамдар арасында мектепте «өте жақсы» оқыған, әлемнің үздік университеттерінің қабырғасында жоғары білім алған адамдар да кездеседі. Бірақ алынған білім олардың ашкөздігін басуға, адал болуға көмектескен жоқ.

Бұл жерде Әбу Насыр Әл-Фарабидің: «Тәрбиесіз алған білім – адамзаттың жауы» деген сөздері орынды. Моральдық құндылықтарды қамтымайтын білім беру жүйесі сәтсіздікке ұшырайды, оң нәтиже бермейді.

Жоғары патриотизм, Отанға деген сүйіспеншіліктің мысалы ретінде Қаныш Сәтбаевтың Уинстон Черчилльмен кездескен кезінде айтқан сөздерін келтіруге болады. Британдық мемлекет қайраткерінің: «Сіздің халқыңыздағы барлық адамдар сіз сияқты үлкен бе?» - деген сұрағына Қаныш Имантайұлы: «Менің халқым менен үлкенірек, ақылды», - деп жауап берді.

Жауапкершілік, мінез-құлық – парасаттылықтың тірегі.

Жауапкершілік – бұл тапсырылған іске байыпты қарайтын, оны сапалы, уақытында орындайтын адамдардың адамгершілік қасиеттерінің көрінісі.

Енді бізге үлкен жауапкершілік жүктелуде – оны болашақ ұрпаққа бұзбай беру.

Қоғамдық айыптау – парасаттылықты табысты ілгерілету тәсілі. Халықтың қоғамдық көзқарастары, менталитеті сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті табысты жүзеге асырудың негізгі шарттары болып табылады.

Ежелгі заманнан бері халықтың дүниетанымдық көзқарастары қонақжайлылық, тыныштық, өзара түсіністік, өзара көмек, дәстүрлерді құрметтеу, әділдік, адалдық, білімге ұмтылу, адал еңбек қағидаттарында қалыптасты.

Мысалға жалқаулықты, паракорлықты, ұрлықты, әділетсіздікті, екіжүзділікті мазақ ететін кең таралған мақал-мәтелдерді келтірейік. «Түймені ұрлаған да, түйені ұрлаған да ұры»; «Ар-намыс пен қадір-қасиетті сақтау мүлікті сақтаудан гөрі маңызды»; «Ұрымен дос болсаң, ұрлық жасап, ұятқа қаласың»; «Ұрлық жазасыз қалмайды»; «Адал емес жұмыс жасасаң, тамақты ұрлықпен табасың»; «Еңбексіз өндірілген ақша есепке алынбайды»; «Ұры ешқашан бай болмайды, ал қайыршы тоймайды»; «Ерік иесі және ар-ождан қызметшісі бол»; «Жақсы және адал еңбек – жан тыныштығының кепілі»; «Адалдық пен еңбек даңқ

әкеледі, айлакерлік пен өтірік ұятқа әкеледі»; «Жақсы адам өзінің ар-ожданына, ал жаман адам өзінің эгосына қызмет етеді»; «Адал емес жолмен талқан байлық не үшін қажет»; «Оның аркасында әділдікке қол жеткізбесең, билік не үшін қажет».

Мақал-мәтелдердегі «ұрлық» ұғымы тікелей, жанама мағыналарға ие.

Заңсыз байыту, сыбайлас жемқорлық ұрлықтың жанама мағыналары болып табылады.

Сыбайлас жемқорлық – бұл қарапайым тілмен айтқанда, ұрланған халық ақшасының есебінен асқазаныңызды, қалтаңызды қалай толтыру туралы ой.

Қазына ұрлау, ұрлық, парасаттылық, сыбайлас жемқорлықтың бір түрі ретінде, елді басқару тарихында да болған. Билер шенеуніктерге бұл құқықбұзушылықтар тәуелділікке, масқараға әкелетінін қатаң ескертті.

Жазылмаған дала заңдарында біреудің ар-намысына, қадір-қасиетіне, мүлкіне қол сұғатын тәртіпсіз мінез-құлық қатыгез қылмыс деп саналды, ол үшін рудан, тайпадан қуылумен жазалады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың негізі хан Тәукенің «Жеті жарғы» заңында жатыр.

Орта ғасырларда Қазақ хандығында мемлекеттің ішкі, сыртқы саясатының негізгі өзара қарым-қатынастарын айқындайтын өзінің заң институты болды. Бұл институт шариғатқа негізделген, барлық заңдар, құқықтық нормалар дала дәстүрлерінен, әдет-ғұрыптарынан, ережелерінен шыққан. Заңдарды орындау тәуелсіз билер соты арқылы жүзеге асырылды.

Билер соты – «айтыс», шешендік өнер, философия сияқты компоненттерді қамтитын тамаша, ерекше құқықтық жүйе. Билер тек соттардың ғана емес, сот процесінде адвокаттардың, прокурорлардың, тергеушілердің де ролін атқарды.

Қазақ халқының билер соты институтын тарихқа «Жеті жарғының» әділдігін, талаптарын қорғайтын бірегей сот жүйесі ретінде енгізуге болады.

Құқықтық сананың жоғары деңгейінің басты себебі заңның әділ болуы, оны орындаған би халық арасында құрметке ие болды. Олар келесі принциптерді ұстанды: тәуелсіздік, бейтараптық, ар-ождан, жоғары мораль, сатылмаушылық. Олардың пікірі, шешімі хандардың, сұлтандардың билігінен жоғары болды, олар әрқашан халықтың мүдделерін бәрінен, оның ішінде туыстарынан жоғары қойды.

Қазақ халқының елді басқаруда қалыптасқан жазалау жүйесі, жазалау ережелері, құралдары болған. Жаза қылмыскерлерді тану үшін де қолданылды. Мысалы, ұрлық, бұзақылық, үлкендерді құрметтемеу, осыған ұқсас қылмыстар үшін рудан қуылу, бірнеше ескертулерден кейін ақсақалдар рудан біржола шығару туралы шешім қабылдайды.

Таяктарды тігу – қылмыстың ауырлығына байланысты қамыспен, шыбықпен немесе камшымен немесе киімсіз тігу.

Сақалды кесу – бұл әдетте елшілерге жасалатын жаза.

Бастамадан бас тарту, елшілер жеткізген үкімді орындамау ретінде қолданылатын жаза.

Барымта – бұрын жасаған қылмыстары үшін жаза ретінде түнде басқа түрдегі малды айдап әкету дәстүрі. Барымтаға мықты жігіттер жіберілді. Бұл кейде қанды қақтығысқа айналатын үлкен қылмыс болды.

Сақина үйі – жер аудару және қылмыскерлерді отбасымен бірге шөлді, сусыз

далаға шығару. Бұл жазаның бір түрі. Мұндай үй алыстан көрінді, сондықтан оны «сақина үйі» деп атады, қылмыскер отбасымен бірге жазасын өтеу ретінде көптеген жылдар бойы өмір сүрді.

Қазіргі халықаралық тәжірибенің негізгі қағидаттарының бірі – мемлекеттік, сот, құқық қорғау органдарының шешімдерінің ашықтығы, жариялылығы.

Тарихқа жүгінсек, қазақ билерінің істерді шешуі, тергеуі ашық, жария болды. Яғни, барлық оқиғалар, сот процестері жұртшылықтың көз алдында өтті.

Дауларды шешудегі ашықтық, сондай-ақ билердің шешімдерін міндетті түрде орындау олардың беделін нығайтты.

Осыған байланысты, көп жағдайда Қазақстанның орыс қоныс аударушылары империялық сотқа емес, билер сотына жүгінді.

Билер сотының артықшылықтарын қазақтардың тұрмысын, әдет-ғұрыптарын заңын зерделеумен айналысатын орыс зерттеушісі А.Гейнс өте жақсы атап өтті. Ол былай деп жазды: «Билер соты ашық, мүмкіндігінше әділ. Сондықтан оны тек қазақтар ғана емес, орыс зиялылары да, қазақтар да құрметтейді, олардың көпшілігі билер сотына жүгінеді».

3. Мемлекеттік қызмет, парасаттылық: ағымдағы жағдайды талдау.

Тұтастай алғанда, Қазақстанның мемлекеттік басқару жүйесі жыл сайын мемлекеттік органдар қызметінің барынша ашықтығын қамтамасыз ету бағытында айтарлықтай қозғалуда.

Елде халыққа қызмет етуге бағытталған мемлекеттік органдардың негізгі миссиясы нақты анықталған.

Әсіресе соңғы жылдары мемлекеттік аппаратты кәсібилендіру мәселелеріне ерекше назар аударылды, бұл өз кезегінде мемлекеттік қызметке іріктеуді жаңғыртуға, құқықбұзушылықтар санын азайтуға ықпал етеді.

Құзыреттер бойынша тестілеу бағдарламасы жаңғыртылды, мемлекеттік қызметке кіру кезінде үміткерлердің әлеуетін анықтауға баса назар аударылады, әр лауазым үшін сараланады.

Әңгімелесу рәсімінің ашықтығын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін құралдар енгізілді: байқаушыларды конкурстық рәсімдерге қатысуға тарту, кандидаттардың процесті бейне, аудиотіркеуді жүргізу мүмкіндігі.

Меритократия қағидатын нығайту, мемлекеттік қызметке іріктеу сапасын арттыру бойынша қабылданған шаралар кандидаттардың тестілеу өткізу тәртібін бұзуға анықталған әрекеттерінің санын 3,5 есеге арттыруға, өткен жылдағы конкурстық іріктеу рәсімдерінің бұзылу санын жартысына жуық азайтуға мүмкіндік берді.

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының базасында қызметшілерді даярлау, қайта даярлау, олардың біліктілігін арттыру жүйесі қызметшілерді кәсібилендірудің ажырамас бөлігі болып қала береді. Академияның оқыту бағдарламалары мемлекеттік басқару саласындағы қазіргі заманғы үрдістерді ескере отырып жыл сайын жаңартылып отырады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың негізгі қағидаттары – парасаттылық, ашықтық, азаматтық қоғамды тарту. Қазіргі уақытта мемлекеттік

органдардың жұртшылықпен өзара іс-қимылының жаңа іс жүзінде құралдары енгізілуде.

Мұның жарқын мысалдарының бірі ашық бюджеттердің интерактивті картасы (publicbudget.kz).

Қолайлы инвестициялық ахуалды құру мақсатында инвесторлардың, кәсіпкерлердің заңды құқықтарын, мүдделерін қорғауға, оларды сыбайлас жемқорлыққа қарсы сүйемелдеуді жүзеге асыруға арналған «Protecting business and investments» жобалық кеңсесі тиімді жұмысын жалғастыруда.

Жобаның ерекшелігі инвесторларды кез келген бюрократиялық, сыбайлас жемқорлық шабуылдарынан 100% қорғау, кепілдік беру болды.

2018 жылдан бастап барлық өңірлерде «Сервистік әкімдік» жобасы іске асырылуда, оның қағидаты мемлекеттік қызмет көрсететін мемлекеттік органдарды бір жерде шоғырландыру, азаматтар үшін қолайлы жағдай жасау болып табылады.

Көптеген мемлекеттік органдар жабық «кабинет форматтарынан» мөлдір, шыны қалқалары бар Open Space кабинеттеріне көшті. Бұл тәсіл мемлекеттік қызметшілерге психологиялық деңгейде халыққа, оның айналасындағы адамдарға ашуға көмектесті.

Барлық мемлекеттік мекемелер тұрақты негізде сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне талдау, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторингтер жүргізеді, кейіннен олардың нәтижелерін сайттарда жариялайды.

Сыбайлас жемқорлық фактілері туралы хабарлаған азаматтарды көтермелеу бойынша шаралар қабылданды. Мемлекеттік қызметте Әдеп жөніндегі уәкілдердің, кеңестердің көмегімен әдеп бақылауы жүзеге асырылады.

Өткен жылы тексеру нәтижелері бойынша өткен жылмен салыстырғанда 2 есе аз этикалық бұзушылықтар анықталғанын атап өткен жөн.

Бұл мемлекеттік қызметте парасаттылық мәдениетін қалыптастырудың дұрыс бағытын көрсетеді.

Transparency International халықаралық рейтингтік ұйымының деректеріне сәйкес, 2020 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан 2019 жылмен салыстырғанда 94-орынға ие болып, 19-орынға көтерілді.

Бұл біздің еліміздің рейтингтегі ең үлкен жетістігі. Мұндай жетістік елдің дұрыс таңдалған сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатына, елімізде парасаттылық мәдениетін қалыптастыру бойынша қабылданып жатқан шараларға байланысты.

Қазақстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаты екі үлкен бағыттан тұрады: алдын алу (80%), жазалау (20%).

Алайда мемлекеттік жүйенің өзегі бола отырып, мемлекеттік қызметшілер парасаттылықты білдіре отырып, қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру мәселелеріне саналы түрде жақындауға тиіс.

Халықта мемлекеттік қызметтің беделі ең лайықты кәсіп ретінде тамыр жайып, халықтың сөзсіз сенімін оятуы керек.

Осыған байланысты, мемлекеттік қызметте де біз парасаттылық деген құндылыққа негізделген ұлттық идеологияға моральдық деңгейде оралуымыз керек. Бүкіл жұмысты қорытындылай келе, қоғамның парасаттылық мәдениетін өмірдегі қоғамдық сананың көрінісі ретінде қарастыруға болады.

Қоғамдық сана – бұл қоғамның руханилық деңгейін анықтайтын негіз, ол өз кезегінде ұлттық идеология принциптеріне сәйкес өзгереді.

Ұлттық идеология ұрпақтан-ұрпаққа білім, жеке мысалдар, тәрбие арқылы беріледі. Демек, қоғамның парасаттылық деңгейінің өзгеруі негізінен халықтың көпшілігінің ұлттық идеология негіздерінен ауытқу дәрежесіне байланысты деп айтуға болады. Ұлттық идеологияның негізгі тірегі мен өзегі – тарих.

Нағыз тарихты білетін өскелең ұрпақты тәрбиелеу жастардың бойында жалған нәрселерге сенбейтін күшті ерік-жігер, ақыл-ойды қалыптастырады.

Жиналыс төрағасы

А.Н. Рыкова-Алимбаева

Хатшы

Т.В. Матковская